

JUOZAS VALČIUKAS

Mykolo Romerio universitetas, Lietuva
Mykolas Romeris University, Lithuania

ISLAMO TEISĖ VAKARUOSE: GRAIKIJOS ATVEJIS IR STRASBŪRO TEISMO SPRENDIMO *MOLLA SALI PRIEŠ GRAIKIJĄ* ANALIZĖ

Islamic Law in West: The Case of Greece
and Analysis of the Judgment of the Court in Strasbourg
in *Molla Sali vs. Greece*

SUMMARY

The case of Greek law reflects nothing but a fact of coexistence between Western and Islamic law traditions. Domestic law in Greece, which contains a set of Islamic legal norms whereby Muslims living in the particular regions of Greece settle their legal disputes, proves this statement. This feature of Greek law has long made it unique in Europe. Something however, has recently changed in the Greek legal regulation what made the mentioned uniqueness different. In 2018, the mentioned Greek legal regulation which has been a result of historical circumstances and international legal agreements signed in XIX and XX centuries underwent a test. A complaint delivered to the European Court of Human Rights by a Greek Muslim living in the Greek region of Thrace created the test. More precisely, Greek legal instructions whereby local Muslims are obliged to deal with their inheritance issues through Islamic legal norms written into Greek law were questioned in the case *Molla Sali vs. Greece*. It was argued that the obligation is in clear contradiction with European Convention and denies the fundamental Western principle of freedom of choice. The main purpose of this article is to analyse the *Molla Sali* judgment issued by the European Court of Human Rights in December, 2018. In the first part of the article, international law agreements in which Islamic legal norms came to be a part of Greek national law are investigated. Further, the article takes into consideration the current Greek national legal regulation and its most recent developments. Third, the article analyses the *Molla Sali* judgment by discussing its facts and legal arguments delivered by the Court of Strasbourg. The article ends with a number of concluding remarks.

RAKTAŽODŽIAI: Islamo teisė, paveldėjimo teisė, Vakarų teisės tradicija, teisės šaltinis.

KEY WORDS: Islamic law, inheritance law, Western law tradition, legal source.

SANTRAUKA

Vakarų ir Islamo teisės tradicijų sambūvio faktas geriausiai atsispindi Graikijos nacionalinės teisės atveju. Nacionalinė teisė Graikijoje, kuri apima tam tikrą skaičių teisės taisyklių, pagal kurias musulmonai, gyvenantys tam tikruose Graikijos regionuose, sprendžia teisinius ginčus, puikiai įrodo pastarąjį teiginį. Šis Graikijos teisės ypatumas gana ilgą laiką darė Graikijos atvejį išskirtinį Europos kontekste. Tačiau neseniai Graikijos teisė tiek pasikeitė, kad minėtas jos unikalumas iš esmės išnyko.

Aptariamas 2018 m. Graikijos teisinis reguliavimas, kuris laikytinas istorinių aplinkybių ir tarptautinės teisės susitarimų, pasirašytų XIX ir XX a., rezultatu, patiria išmėginimą Europos Žmogaus Teisių Teisme, kurio priežastim tapo Trakijos regione gyvenančios Graikijos musulmonės skundas. Šiuo atveju Graikijos teisės nurodymai ir ypač nacionalinių teismų sprendimai, įpareigojantys vietos musulmonus paveldėjimo teisės klausimus spręsti remiantis išimtinai islamo teisės nuostatomis, buvo kvestionuojami byloje *Molla Sali prieš Graikiją* teigiant, jog tai prieštarauja Europos Žmogaus Teisių ir Pagrindinių Laisvių Konvencijai, galų gale – paneigia ir fundamentalų Vakaruose pasirinkimo laisvės principą.

Pagrindinis straipsnio tikslas yra išanalizuoti Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimą byloje *Molla Sali prieš Graikiją*, priimtą 2018 m. gruodį. Prieš tai tarptautinės teisės susitarimai, kurie nulėmė faktą, kad tam tikros islamo teisės taisyklės tapo Graikijos nacionalinės teisės sudedamąja dalimi, yra aptariami pirmoje straipsnio dalyje. Toliau straipsnyje analizuojamas dabartinis Graikijos nacionalinis teisinis reguliavimas ir naujaisi jo pakeitimai. Trečioje straipsnio dalyje diskutuojama neseniai priimto Europos Žmogaus Teisių Teismo sprendimo byloje *Molla Sali prieš Graikiją* tema, siekiant išsiaiškinti bylos faktines aplinkybes ir aptarti Strasbūro teismo argumentus. Straipsnio pabaigoje pateikiamos išvados.

IVADAS

„Nevakarietišku“ teisės tradicijų ir joms būdingų teisės nuostatų išmėginimas gali padėti geriau pažinti tam tikrų Vakarų valstybių nacionalines teisės sistemas ir apskritai Vakarų teisės tradiciją kaip tokią. Tik iš pirmo žvilgsnio toks teiginys galėtų pasirodyti neįtikinamas arba bent jau kontroversiškas. Apie tai kalbėjo Vakarų teisės tradicijos tyrinėtojas Haroldas Bermanas sakydamas, kad tik nevakarietišku teisės sistemų tyrinėjimais galima tikėtis įveikti krizę, XX a. pabaigoje ištikusią Vakarų teisės tradiciją. Pasak H. Bermano, „Vakarų teisės mokslas turi pereiti nuo Vakarų teisės sistemų ir Vakarų teisės tradicijų tyrinėjimo prie nevakarietišku teisės sistemų ir tradicijų tyrinėjimo siekiant iširti, kaip susiliečia Vakarų teisė ir nevakarietiška teisė ir kaip atsiranda bendra žmonijos

teisinė kalba“ (Berman 1999: 71). Kyla klausimas, ar iš tikrųjų „nevakarietiškos“ teisės tradicijos studijos gali vesti prie nuodugnesnio pačios Vakarų teisės tradicijos, jos formavimosi istorijos supratimo. Ar Vakarų teisės tradicijos valstybių nacionalinės teisės sistemos apima tam tikras „nevakarietiškomis“ teisės tradicijoms būdingas teisės nuostatas, kurias analizuojant galima būtų dar labiau pažinti ir Vakarų (nacionalinių valstybių) teisę? Šie ir kiti klausimai, galų gale ir panašūs tyrimai, galėtų turėti prasmės, jei būtų atrasta atvejų, kurie patvirtintų Vakarų ir kitos teisės tradicijos sambūvio galimybės faktą.

Kad tokių atvejų yra, geriausiai įrodo senosios Vakarų demokratijos – Graikijos – teisės pavyzdys, kuris akivaizdžiai patvirtina Vakarų ir Islamo teisės tradi-

cijų sambūvio galimybės faktą. Kas tai nulėmė? Beveik keturis šimtus metų, tiksliau, nuo XV a. antros pusės iki pat XIX a. pirmos pusės, Graikiją kontroliavo musulmoniškoji Osmanų imperija. Toks valdymo laikotarpis neišvengiamai tam tikra apimtimi paveikė Graikijos politinę, teisinę ir socialinę padėtį. Kaip teigia K. Tsitselikis, Osmanų valdymas nulėmė tai, kad Graikijoje ir apskritai Balkanų regione islamo religija tapo tam tikro skaičiaus žmonių gyvenimo, identiteto dalimi (Tsitselikis 2012: 26). Musulmonai sudarė daugumą Osmanų imperijos žmonių, tad natūralu, kad jų padėtis buvo kiek kitokia negu, tarkime, krikščionių, kurie imperijoje buvo mažuma. Tiesa, visa tai pasikeitė su nacionalinių revoliucijų Balkanuose banga XIX a. pradžioje. Šiuo laikotarpiu, tiksliau, 1830 m., Graikija atkūrė savo nepriklausomybę. Tai, be kita ko, pakeitė ir krikščionybės bei islamo santykių valstybėje. Šiuo atveju pažymėtini du svarbūs pokyčiai socialinėje plotmėje. Pirma, graikų stačiatikybė tapo vyraujančia religija, o Graikijos teritorijoje gyvenantys musulmonai tapo religinės mažumos dalimi. Antra, Graikijos valstybė paveldėjo tam tikras teises institucijas ir religinės teisės normas, taikytas tik musulmonams. Jų taip paprastai imti ir atsaisyti visa apimtimi Graikijos valstybė negalėjo. Kalbama apie tam tikrą administracinę ir institucinę musulmonų religinės mažumos bendruomenei skirtą sistemą pavadinimu „millet“, kuri buvo taikoma musulmonams būnant dauguma Osmanų imperijos laikotarpiu bei vėliau, kuomet musulmonai tapo religinės mažumos atstovais Graikijos Karalystėje (ten pat: 38–39). Graikijos Kara-

lystės nepriklausomybės skelbimo aušroje musulmonų teisių apsaugos reikalavimas, kartu ir reikalavimas suteikti galimybę išsaugoti „millet“ sistemą, buvo įtvirtintas tarptautinių susitarimų pagrindu kaip Graikijos Karalystės pareiga, kurios vykdymą įsipareigojo kontroliuoti didžiosios valstybės.

Iš tiesų, daugiau negu 190 metų laikotarpis po nepriklausomos Graikijos Karalystės įtvirtinimo 1830 m. buvo neatsiejamas nuo graikų musulmonų teisinio statuso klausimų, kuriuos tarptautiniais susitarimais tarp Graikijos ir Turkijos bei didžiųjų valstybių buvo įsipareigota spręsti priimant tam tikrus nacionalinės teisės aktus. Jais Graikija turėjo įtvirtinti tam tikrą teisinį reguliavimą, kuris suteiktų galimybę vietos musulmonams kai kuriuos socialinius tarpusavio santykių klausimus spręsti remiantis islamo religinės teisės nuostatomis ir papročiais. Toks teisinis reguliavimas, nustatantis tam tikras teises ir pareigas vietos musulmonams, be kita ko, ir šeimos, paveldėjimo ir pan. klausimais, veikia iki šių dienų. Taigi, bent jau Graikijos, kaip Vakarų teisės tradicijos atstovės, teisės atvejis rodo, kad į Vakarų teisę galima įtraukti tam tikrą skaičių islamo teisės nuostatų. Kitaip sakant, „nevakarietiška“ islamo teisė gali būti ir tam tikra apimtimi yra integrali Vakarų teisės dalis.

Tiesa, visas šis unikalus Europos mastu dviejų teisės tradicijų sambūvio faktas turi ir kitą medalio pusę. Įdomu pastebėti, kad šio amžiaus antrajame dešimtmetyje tie patys Graikijos musulmonai nacionaliniuose, o vėliau ir tarptautiniuose teismuose, pradėjo ginčyti Graikijos aukščiausiųjų teismų ne kartą

išsakytą poziciją, esą tam tikrų Graikijos regionų musulmonų mažuma turi pareigą spręsti paveldėjimo klausimus tik pagal islamo teisės taisykles, kurios paveldėjimo teisės atveju moterims nustato tam tikrus apribojimus. Tad Vakaruose fundamentalus pasirinkimo laisvės principas pačių musulmonų buvo *priešstatytas* neretai diskriminaciniu pasaulyje laikomam paveldėjimo santykių religiniam-teisiniam reguliavimui pagal islamo teisę. Šiame straipsnyje visa tai yra plačiau aptariama nagrinėjant Graikijos nacionalinės teisės formavimo istoriją, aktualų teisinį reguliavimą ir jo paskutines pataisas, keičiančias islamo teisės vietą Graikijos nacionalinės teisės kontekste. Šalia to, straipsnyje analizuojamas naujausias Europos Žmogaus Teisių Teismo (toliau – EŽTT) sprendimas byloje prieš Graikiją, kurioje teismas pasisakė konkrečiame ginče dėl Graikijos musulmonų pareigos pavel-

dėjimo santykius grįsti islamo teisės nuostatomis.

Globaliai žvelgiant, gali pasirodyti keista, kad metu, kai besitęsiantis Arabų pavasaris, išplitęs socialinių medijų pagalba, skandina Alžyro autoritarinį laivą, kuriam išlikti neleidžia laisvai mąstančių musulmonų balsas, kai Tuniso valdžia žengia taip toli, kad valstybės įstatymais siekia sulygtinti vyrų ir moterų teises nepaisant islamo religinės teisės šaltiniuose nustatytų kitokių nurodymų, senosios Vakarų demokratijos valstybėje gyvenantiems musulmonams iki pat šių dienų reikėjo vadovautis nacionalinės teisės ir ypač tą teisę interpretuojančių teismų nustatyta pareiga paveldėjimo teisės ginčus spręsti remiantis islamo paveldėjimo teisės nuostatomis, kas sunkiai suderinama su Vakarų žmogaus teisių samprata. Dėl pasirinkimo laisvės ribojimo ir dėl pačios islamo paveldėjimo teisės prigimties.

TARPTAUTINIAI ĮSIPAREIGOJIMAI GRAIKIJOS MUSULMONŲ TEISINIO STATUSO KLAUSIMAIS

Unikali Graikijos teisinė tvarka, kuri nustato tam tikrą graikų musulmonų teisinį statusą, paremta ir patvirtinta tarptautinės teisės priemonėmis. Keturios tarptautinės sutartys yra aktualios šiame kontekste, kadangi kiekviena jų įtvirtino su Graikijos musulmonų teisėmis ir pareigomis susijusias teises nuostatas. Jų pagrindu Graikijos nacionalinėje teisėje atsirado atitinkamos teisės normos, skirtos tik musulmonų bendruomenei Graikijoje. Kalbama apie Konstantinopolio konvenciją (1881), Atėnų konvenciją (1913), Sevro sutartį (1920) ir Luizianos sutartį (1923). Be to, būtina

paminėti ir Londono protokolus, pasirašytus Prancūzijos, Didžiosios Britanijos ir Rusijos 1830 m., kuriuose buvo numatyta, kad Graikijos musulmonų pilietinių ir nuosavybės teisių apsauga yra viena svarbiausių Graikijos nepriklausomybės sąlygų. Visi išvardinti tarptautiniai susitarimai ir jų turinys suformavo tam tikrą tradiciją, kuri turėjo ir tebeturi tiesioginę įtaką Graikijos nacionalinės teisės nuostatoms ir teisminei jų interpretacijai. Pravartu toliau aptarti visus keturis tarptautinius dokumentus, išskiriant tuos straipsnius, kuriais buvo apibrėžtos tam tikros Graikijos valstybės pareigos, susi-

jusios su vietos musulmonų mažuma ir jų teisiniu statusu.

Graikijai užėmus tam tikras naujas teritorijas, 1881 m. tarp Graikijos Karalystės ir Osmanų Imperijos buvo pasirašyta Konstantinopolio konvencija. Sutartimi užfiksuota graikų-turkų siena, kurios pagrindu Tesalija ir dalis Epyro teritorijos buvo pripažinta Graikijai. Visoje šioje teritorijoje gyveno didelė musulmonų bendruomenė, kurios teisinio statuso klausimus, remdamasi Konstantinopolio konvencija, Graikija turėjo išspręsti. Pagal Konvencijos 3 str., naujai prijungtų teritorijų musulmonai, kaip ir visi graikai, turėjo įgyti lygias pilietines ir politines teises. Aneksuotų teritorijų musulmonams Konvencijos 13 str. suteikė trijų metų periodą, kuris, tiesa, vėliau buvo pratęstas, pasirinkti tarp graikų ir osmanų pilietybės. Pasirinkus osmanų pilietybę, buvo reikalaujama palikti Graikiją. Be to, Graikija išipareigojo garantuoti religijos laisvę, gerbti vietos musulmonų religinį identitetą ir pasirinktą vidinę musulmonų bendruomenės institucinę struktūrą. Konkrečiai, Konvencijos 8 str. nustatė, kad islamo religijos žmonėms bus garantuota teisė praktikuoti islamą viešose Graikijos užimtų teritorijų vietose. Vietos religinių institucijų, kuriomis tapo musulmonų bendruomenių tarybos, sprendžiančių grynai religinius klausimus, veikla negalėjo būti nutraukta ar sustabdyta. Muftijus sutartyje pripažintas religiniu musulmonų bendruomenės lyderiu, teisėju šeimos ir paveldėjimo bylose (ten pat: 54). Atlikdamas tiek religinio vadovo, tiek ir teisėjo vaidmenis, muftijus iš esmės atliko dviejų Osmanų imperijos laikais veikusių subjektų – muftijaus kaip pata-

rėjo religiniais klausimais ir *kadžio* kaip teisėjo – pareigas. Apskritai muftijus ir jo institutas, galima sakyti, Graikijos musulmonų buvo laikomas svarbiausia musulmonų teisės į savivaldą išraiška.

Teisinis Graikijos musulmonų statusas buvo peržiūrėtas Atėnų taikos konvencijoje, kuri buvo pasirašyta tarp Graikijos ir Turkijos po Balkanų karo 1913 m. lapkričio 1 d. Atėnų konvencijos 11 straipsnis skelbė, kad musulmonai privalo turėti tokias pačias politines ir pilietines teises kaip ir visi graikai. Kištis į musulmonų bendruomenės autonomijos ir organizacinės hierarchijos klausimus draudžiama. Sutartimi apibrėžta ir tai, kokias teises ir pareigas turi muftijus kaip musulmonų bendruomenės lyderis. Šalia muftijaus kompetencijos spręsti grynai religinius reikalus ir prižiūrėti religinės labdaros ir paramos administravimo reikalus, jam pavesta spręsti musulmonų santuokos, skyrybų, paveldėjimo ir kitus klausimus. Muftijaus sprendimai, kaip teigiama Atėnų konvencijoje, turi būti Graikijos valdžios vykdomi. Dėl paveldėjimo teisės klausimų sutartyje pažymėta, kad abi musulmonų suinteresuotos šalys gali kreiptis į muftijų kaip į arbitrą siekiant išspręsti su paveldėjimo klausimais susijusius ginčus. Pažymėtina, kad tokiais klausimais, kaip teisinis musulmonų mažumos statusas, privatinės teisės ginčų sprendimo būdai, muftijaus padėtis ir pan., Atėnų konvencija yra išskirtinė, kadangi vėlesni teisiniai instrumentai šių klausimų tiesiogiai nereguliuo arba reglamentavo netiesiogiai. Tai lėmė susiklosčiusią situaciją, kai ne tik Graikijos ir Turkijos valstybės, bet ir Graikijos nacionaliniai teismai skirtingai vertino šios sutarties

galiojimą. Pasak K. Tsitselikio, tiek žemesniųjų grandžių teismai, tiek ir Aukščiausiasis teismas Graikijoje ne kartą teigė, kad Atėnų konvencija yra tebegaliojanti, kas susiję su musulmonų bendruomenės Graikijoje privatinės teisės ginčų reglamentavimu, kadangi vėlesnėse tarptautinėse sutartyse apie tai tiesiogiai nekalbama (ten pat: 61) Tiesa ir tai, kad tam tikros Atėnų konvencijos nuostatos buvo panaikintos vėlesnėmis sutartimis. Pavyzdžiui, Vyriausiojo muftijaus institucija Graikijoje, kuri pagal Atėnų sutartį tiesiogiai priklausė nuo Osmanų religinio vadovo, vėlesnėmis sutartimis buvo panaikinta, nes šio instituto Turkiijoje buvo atsisakyta nuo 1920 m.

Tolesnis teisinis reguliavimas mažumų apsaugos klausimais įsigaliojo po pirmo pasaulinio karo bei graikų–turkų karo, vykusio 1919–1922 m. Šiame kontekste svarbios dvi teisiškai susijusios sutartys – Sevro ir Luizianos. Sevro sutartis, kuri buvo pasirašyta 1920 m., įsigaliojo tuo pačiu metu kaip ir Luizianos sutartis (1923). Toks Sevro sutarties įsigaliojimo reikalavimas buvo įrašytas į patį Luizianos sutarties XVI protokolo tekstą (pasirašytą Graikijos ir sąjungininkų – Prancūzijos, Didžiosios Britanijos, Italijos ir Japonijos), kas darė Sevro sutartį neatsiejamą nuo po trejų metų priimtos Luizianos tarptautinės sutarties. Sevro sutarties 14 str. numatė Graikijos musulmonams galimybę išsaugoti jų šeimos teisės ir paprotines normas. Galima sakyti, kad minėtas sutarties straipsnis, pagal kurį Graikija buvo įpareigota imtis visų įmanomų priemonių, kad musulmonų šeimos teisės ir paveldėjimo klausimai būtų sprendžiami remiantis musulmonų papročiais, pakartojo Atėnų

sutarties nuostatas dėl muftijaus kaip religinio lyderio ir teisėjo musulmonų bylose vaidmens. Pagal sutarties 9 str., tam tikros su švietimu susijusios teisės turėjo būti Graikijos taip pat užtikrintos.

Luizianos konferencijoje Graikija, Turkija ir didžiosios šalys sprendė klausimą dėl Turkijos Respublikos įkūrimo ir jos santykių su Graikija suregulavimo. Ši sutartis yra laikoma pagrindiniu teisiniu instrumentu, kurio pagrindu sukurta Turkijos Respublika, numatant jos sienas, tarptautinius išpareigojimus ir garantuojant mažumų apsaugą. Pažymėtina, kad sutarties vienu iš svarbiausių klausimų buvo pasikeitimas gyventojais tarp Turkijos ir Graikijos. Tiksliau, reikėjo nuspręsti, ar sutartis turi būti paremta priverstine, ar savanoriška graikų ir turkų emigracija. Taip pat, kuriems abiejų valstybių regionams bus taikoma sutartis bei kurios grupės žmonių išvengs emigracijos. Galiausiai nuspręsti, kuri institucija prižiūrės visą šį procesą.

Pati Luizianos sutartis buvo pasirašyta prižiūrint Tautų lygai. Sutartis nustatė priverstinį pasikeitimą gyventojais tarp Graikijos ir Turkijos. Graikijos musulmonai ir Turkijos graikai ortodoksai turėjo palikti savo namus, į kuriuos sugrįžti jiems buvo uždrausta teisiškai. Tokiu būdu beveik keturi šimtai tūkstančių Graikijos musulmonų turėjo palikti helėnų valstybę ir pusantrą šimto tūkstančių graikų ortodoksų emigruoti iš Turkijos. Konvencijos 2 str. nustatė išimtis, pagal kurias Graikijos Trakijos regiono musulmonai ir Konstantinopolio graikai ortodoksai (kaip ir dar kelios sutartyje išskirtos grupės) turėjo teisę pasilikti savo namuose. Šia sutartimi teisės suteiktos graikų musulmonų mažumai, gyvenan-

čiai tik Graikijos Trakijos regione. Kodėl? Kaip teigia K. Tsitselikis, sprendimas apriboti mažumų teisinę apsaugą tik Trakijos regione buvo paremtas politiniais ir ideologiniais motyvais: Graikija laikė islamą nesuderinamu su Graikijos identitetu, taip pat siekė išvengti ir kiek įmanoma labiau apriboti Turkijos politinę ir teisinę įtaką (ten pat: 100).

Pabrėžtina, kad Luizianos sutarties 37–45 straipsniai sudarė pagrindą teisiniam režimui, kuris reguliavo Graikijos pilietybę turinčių Trakijos musulmonų teisinį statusą. Kokias konkrečiai teises suteikė abiejų pusių mažumoms ši sutartis? Sutarties 38 str. įpareigojo graikų ir turkų puses užtikrinti visų piliečių lygia-teisiškumą nepaisant religijos ir pan. Taip pat 39 str. nustatė, kad valstybės turi įtvirtinti visų piliečių laisvę įgyvendinti pilietines ir politines teises. Sutarties 42 str. yra vienas svarbiausių suflerijų dėl galimos islamo teisės vietos Graikijos nacionalinėje teisėje reguliuojant vietos musulmonų mažumos tarpusavio santykius. Šiuo straipsniu nustatyta teisė musulmonų mažumos atstovams spręsti savo asmeninius ir šeimos klausimus remiantis savo tradicijomis ir papročiais. Konkrečiai, Luizianos sutarties 42 str. tekstu

įtvirtinta, kad „Turkijos Vyriausybė imasi visų priemonių nemusulmonų mažumų atžvilgiu, kas liečia jų šeimos teises ar asmens statuso klausimus, suteikdama galimybę spręsti šiuos klausimus remiantis mažumų papročiais“. Pažymėtina, kad šią teisės normą kaip, beje, ir kitas sutarties normas, būtina skaityti kartu su 45 str., pagal kurį visos teisės, sutartimi suteikiamos ne musulmonų mažumoms Turkijoje, lygiai taip pat turi būti garantuojamos ir Graikijos teritorijoje gyvenančiai musulmonų mažumai. Kalbėdamas apie 42 str. straipsnį, K. Tsitselikis teigia, kad nepaisant to, jog muftijaus institutas čia nėra minimas, iš ankstesnių sutarčių ir susiklosčiusių tradicinių santykių Graikijos musulmonų bendruomenėje aišku, kad spręsti šeimos, įvaikinimo, paveldėjimo ir kt. klausimus remiantis islamo teisės normomis turi teisę vietos muftijus (ten pat: 393). Luizianos sutartyje, be to, pažymima, kad draudžiama imtis bet kokių veiksmų, kurie būtų priešingi musulmonų Graikijoje ir graikų ortodoksų Turkijoje religiniams įsitikinimams ir papročiams (43 str.). Kiti sutarties straipsniai apėmė su švietimo, religijos išpažinimo, kalbos reikalavimais susijusias nuostatas.

ŠIANDIENIS GRAIKIJOS TEISINIS REGULIAVIMAS ISLAMO TEISĖS KLAUSIMU

Šiandieninis teisinis reguliavimas, liečiantis Graikijos Trakijos regiono musulmonų teisinį statusą ir jų privatinės teisės ginčams taikytiną teisę, yra tarptautinėse sutartyse įtvirtinto teisinio reguliavimo rezultatas. Šiame kontekste svarbu išskirti keletą susijusių nacionalinės teisės aktų ir paskutinius jų pakeitimus.

Vienintelis nacionalinis teisės aktas, priimtas 1920 m. (Nr. 2345), iš esmės reguliavo muftijaus statuso klausimus, reglamentavo musulmonų bendruomenių organizacijos klausimus. Pagal minėtą įstatymą, kuris priimtas remiantis Atėnų konvencija, muftijaus vadovaujami specialūs *Šaryjos* teismai sprendė Trakijos

musulmonų paveldėjimo ir šeimos teisės ginčus. Šis Graikijos teisės aktas iki pat 1991 m. reglamentavo Trakijos regiono musulmonų mažumos statuso klausimus, o 1991 m. buvo pakeistas kitu teisės aktu. XX a. pabaigoje, tiksliau, 1991 m. (Nr. 1920) naujas teisės aktas iš esmės turiniu nepasikeitė, išlaikydamas nuostatas, susijusias su Trakijos musulmonams taikytina teise ir procedūromis. Šis teisės aktas nustatė muftijaus jurisdikcijos dalykus Trakijos regione. Tik trys Trakijos regiono muftijai turėjo teisę veikti kaip teisėjai, taikydami islamo teisę su asmens statuso klausimais susijusiose vietos musulmonų bylose. Pažymėtina, kad remiantis aptariamu įstatymu, musulmonų pasirinkimas spręsti savo ginčus yra ir turėtų būti savanoriško pobūdžio, tiksliau, muftijaus kaip teisėjo pasirinkimas bylose pagal teisinį reguliavimą priklausano nuo šalių apsisprendimo. Tai patvirtina ir 1991 m. priimto teisės akto 5 straipsnio 2 dalis, kur teigiama, kad muftijus įgyvendina jam priskirtą jurisdikciją tarp Graikijos islamo tikėjimą išpažįstančių piliečių savo regione santuokos, skyrybų, įvaikinimo, islamo testamentų ir paveldėjimo bei kitais teisės klausimais tiek, kiek minėti teisiniai santykiai yra reguliuojami religinės islamo teisės (ten pat: 551). Remiantis šia teisės norma, sunku būtų sutikti su pastebėjimu, kad šiuo atveju buvo nustatyta Graikijos musulmonų pareiga visais paminėtais klausimais kreiptis tik į muftijų.

Nepaisant to, laisvė pasirinkti tarp civilinių Graikijos teismų ir muftijaus vadovaujamo *Šaryjos* teismo Trakijos regiono musulmonams buvo dažnai kvestionuojama ne kur kitur, bet Graikijos nacionaliniuose teismuose. Kaip teigia

K. Tsitselikis, didžioji dauguma Graikijos nacionalinių teismų neigė Trakijos regiono musulmonų teisę spręsti savo paveldėjimo ar šeimos teisės bylas civiliniuose teismuose, ir tai daryta daugiausia dėl to, kad nenorėta pažeisti tarptautinėmis sutartimis saugomų mažumos teisių bei jos autonomiškumo principo (ten pat: 398). Tad Graikijos teismų sprendimuose buvo pripažįstama išskirtinė muftijaus teisė spręsti Trakijos musulmonų šeimos, paveldėjimo ir kitus ginčus, nors tokio imperatyvaus teisinio reikalavimo nacionalinės teisės raidė tiesiogiai nenustatė. Nenuostabu, kad ši teisinė neaiškumą atspindinti situacija dėl laisvės pasirinkti, kur kreiptis siekiant išspręsti klausimus, netrukus buvo analizuojama Strasbūro teisme, o kol EŽTT nagrinėjo šią bylą, Graikijos valdžia suskubo pataisyti nacionalinės teisės raidę, kurioje eksplicitiškai įtvirtino, kad Trakijos regiono musulmonai turi teisę pasirinkti savo privatinės teisės klausimą spręsti civiliniame teisme remiantis Graikijos teise ar muftijaus vadovaujama teisme, kur klausimai sprendžiami remiantis islamo nuostatomis.

Graikijos parlamentas 2018 m. sausio mėn. priėmė pataisas, kurios susijusios su Graikijos musulmonų pasirinkimo laisve dėl jų šeimos teisės ir pan. klausimams taikytinos teisės. Naujos pataisos eksplicitiškai įtvirtina teisinę nuostatą, kad kiekvieno musulmono pasirinkimo reikalas yra, remiantis islamo teise, spręsti teisinius klausimus, susijusius su šeimos, paveldėjimo ir kitomis problemomis. Šitaip buvo padėtas taškas nevienodai teismų praktikai. Priimtose pataisose suteikia galimybę Trakijos musulmonų bendruomenei siekti teisingumo šeimos

ginčiuose kreipiantis į civilinius Graikijos teismus. Šitaip bet kokia išimtinė muftijaus kaip religinio lyderio ir teisėjo šeimos teisės bylose kompetencija praranda savo išskirtinį statusą. Iki tol tiek dėl religinės tradicijos, tiek ir reaguodami į nevienareikšmius nacionalinių teismų sprendimus Trakijos musulmonai savo šeimos, paveldėjimo, įvaikinimo bylas sprendė daugiausiai per muftijų. Tiesa, toks ginčo sprendimo kelias, ką patvirtins ir paskutiniame poskyryje nagrinėjama EŽTT byla, yra diskriminacinio pobūdžio moterų atžvilgiu, nes, pavyzdžiui, islamo teisės taisyklės paveldėjimo klausimais moterims suteikia mažesnes teises negu vyrams. Konkrečiai kalbant apie priimtas pataisas, paminėtina kele-

tas svarbiausių pasikeitimų. Remiantis pataisomis, muftijaus jurisdikcija tampa besikreipiančių šalių pasirinkimo reikalu, ir jei sutarimo dėl tokio kreipimosi nėra, byla turi keliauti į civilinius teismus. Nustatyta civilinių teismų jurisdikcijos prezumpcija visose bylose, išskyrus atvejus, kai kitko susitarimu prašo visos besikreipiančios šalys. Jei bent viena suinteresuota šalis nesutiks dėl kreipimosi į religinius teismus, klausimas turės būti sprendžiamas Graikijos civiliniuose teismuose remiantis nacionaline Graikijos teise. Paveldėjimo santykiai musulmonų bendruomenėje turi būti apibrėžti ir reglamentuojami civilinio kodekso, bet ne islamo teisės, nebent rašytine forma to prašo besikreipiančios šalys.

GRAIKIJOS NACIONALINĖS TEISĖS TESTAS STRASBŪRO TEISME: FAKTO IR TEISĖS KLAUSIMAI EŽTT BYLOJE *MOLLA SALI PRIEŠ GRAIKIJĄ*

Neseniai EŽTT išnagrinėta byla ir priimtas verdiktas yra paskutinis ir svarbiausias šio straipsnio tyrimo objektas. Byloje *Molla Sali prieš Graikiją* priimtas sprendimas tiesiogiai susijęs su Graikijos nacionaliniu teisiniu reguliavimu bei teismų praktika, kas liečia islamo teisės taikymą Graikijos Trakijos regiono musulmonams. Šiame skyriuje aptariamos faktinės aplinkybės, su kuriomis susidūrė Graikijos Trakijos regiono musulmonų bendruomenės narė Chatitze Molla Sali. Pateikiama šioje byloje priimtų nacionalinių Graikijos teismų sprendimų apžvalga ir išdėstomi EŽTT galutinio sprendimo argumentai.

Aptariama byla susijusi su paveldėjimo santykiais tarp Graikijos Trakijos regiono musulmonų bendruomenės na-

rių. Tiksliau, dėl turto, kurį paliko Mustafa Molla Sali savo žmonai Chatitze Molla Sali. Abu sutuoktiniai priklausė Graikijos Vakarų Trakijos regiono musulmonų mažumos bendruomenei. 2008 m. vasarį, prieš savo mirtį, Mustafa Molla Sali apsilankė pas notarą ir, remdamasis Graikijos civilinės teisės nuostatomis, išreiškė savo valią testamentu forma. Testamentu jis visą savo turtą užrašė žmonai. Tų pačių metų birželio mėnesį testatoriaus valia buvo patvirtinta Komotini pirmosios instancijos teismo sprendimu. 2010 m. balandžio mėn. mirusiojo žmona oficialiai įvykdė visus formalius reikalavimus, kad palikimą priimtų ir užregistruotų paveldėtą turtą savo vardu oficialiame Komotini žemės registre.

Tuo pat metu, pačioje 2009 m. pabaigoje, dvi mirusiojo seserys pradėjo teisinį procesą kvestionuodamos jų brolio testamentą forma išreikštos valios galiojimą. Anot jų, kartu su broliu jos priklausė Vakarų Trakijos musulmonų mažumai, o tai esą reiškia, kad remiantis tarptautiniais Graikijos išsipareigojimais (Severo sutartimi ir Luizianos sutartimi), islamo teisės nuostatos turėjo būti taikomos regione gyvenančių musulmonų paveldėjimo santykiams spręsti. Pagal islamo teisės nuostatas trys ketvirtadaliai palikimo turėjo atitekti abiem seserims, o tai, pasak seserų, neįvyko būtent dėl to, kad paveldėjimo teisės klausimas šiuo atveju buvo sprendžiamas remiantis Graikijos nacionalinės teisės nuostatomis. Todėl buvo kreiptasi į teismą siekiant nustatyti tiesą.

Tiek pirmosios instancijos, tiek ir apeliacinės instancijos Graikijos teismai nepatenkino seserų reikalavimo. Abiejų teismų nuomone, teisiškai nėra įmanoma panaikinti testamentą galią, nes toks žingsnis reikštų draudžiamą pagal įstatymą diskriminacinį vertinimą. Pirmosios instancijos Graikijos Rodopi regiono teismas 2010 m. birželio 1 d. pareiškė, kad toks islamo paveldėjimo teisės taikymas Graikijos musulmonams, kuris neleidžia jiems laisvai disponuoti jų nuosavybe prieš mirtį, sukuria nepriimtinos diskriminacijos atvejį religijos pagrindu. Todėl iš to kylantis bet koks Graikijos musulmonų suvaržymas pareikšti testamentą forma savo valią būtų laikytinas prieštaraujančiu Graikijos Konstitucijos 4 straipsniui (lygiateisiškumo principas), 5 str. 1 d. (laisvas asmenybės vystymasis) ir 5 str. 2 d. (diskriminacijos draudimo principas) bei 13 str. 1 d. (sąžinės laisvės

principas). Taip pat nesuderinama su Europos Žmogaus Teisių Konvencijos 14 straipsniu ir Konvencijos pirmojo protokolo 1 straipsniu. Pasak pirmosios instancijos teismo, net jei tai kyla iš Graikijos nacionalinio įstatymo (1920/1991), pagal kurį paveldėjimo klausimus Graikijos musulmonai sprendžia pagal islamo teisę, toks įstatymas turėtų būti taikomas neprieštaraujant Graikijos Konstitucijos ir Konvencijos nuostatomis, o prieštaravimas šioje byloje akivaizdus, kadangi tokiu būdu interpretuojant islamo paveldėjimo teisę, Graikijos piliečių pilietinės teisės būtų suvaržomos prieš jų valią. Galiausiai, anot teismo, nors islamo teisės taikymas Graikijos Trakijos regiono musulmonams ir kyla iš tarptautinių sutarčių, tai negali varžyti Graikijos musulmonų teisių, nes pačių tarptautinių sutarčių tikslas yra ne suvaržyti teises, bet sustiprinti jų apsaugą (EŽTT sprendimas *Molla Sali prieš Graikiją*, 2018, par. 12). Pirmosios instancijos teismo buvo konstatuota, kad graikas musulmonas, kuris per notarą testamentą forma išreiškė savo paskutinę valią perduoti savo visą turtą vienam asmeniui (žmogui), naudojosi savo turima teise, kokią tokiomis aplinkybėmis turi visi Graikijos piliečiai. Pritarimas besikreipiančiųjų mirusiojo seserų argumentams reikštų nepriimtino skirtingo Graikijos piliečių vertinimo religijos pagrindu patvirtinimą (ten pat, par. 13). Trakijos regiono apeliacinis teismas 2011 m. rugsėjo 28 d. sprendimu taip pat atmetė pareiškėjų seserų skundą. Anot teismo, testatorius neturėjo pareigos remtis religine teise, nes, kaip ir kitiems graikams, taip ir Graikijos islamo tikėjimo piliečiui suteikta pilna teisė pasirinkti, koku būdu ir

forma jis paliks turtą. Be to, pabrėžta, kad jokiam teisės akte nenustatyta išimtinė muftijaus teisė spresti visus graikų musulmonų paveldėjimo teisės klausimus (ten pat, par. 16). Trumpai tariant, apeliacinės instancijos teismas pakartojė Rodopi teismo poziciją ir seserų skundą atmetė kaip nepagrįstą.

2012 m. sausio mėn. seserys apskundė sprendimą Graikijos Aukščiausiajam teismui, kuriam buvo pavesta byla išnagrinėti teisės požiūriu. Pažymėtina, kad remiantis tarptautine teise, taip pat ir Atėnų konvencijos 11 str., ir nacionaline teise, konkrečiai – Graikijos įstatymo (Nr. 2345/1920) 10 straipsniu ir įstatymo (Nr. 1920/1991) 5 straipsnio 2 d., Aukščiausiasis teismas skundą patvirtino pagrįstu ir teisėtu bei perdavė bylą nagrinėti atgal į apeliacinės instancijos teismą. Kodėl? Kasacinis teismas savo 2013 m. spalio 7 d. sprendimu pažymėjo, kad islamo teisė Graikijoje taikoma kaip vietos teisė tik Graikijos musulmonams remiantis įsipareigojimais, kylančiais iš tarptautinės teisės, kurios dalimi teismas laiko ne tik Sevro ir Luizianos sutartį, bet ir ankstesnę Atėnų konvenciją. Tai reiškia, anot teismo, kad Trakijos regiono musulmonų tarpusavio santykiai reglamentuojami religinės teisės normomis, kuriomis remiantis muftijui suteikta teisė nagrinėti vietos musulmonų teisinius klausimus, įskaitant ir susijusius su paveldėjimo santykiais. Tokiu būdu kasacinis teismas nusprendė, kad apeliacinis teismas pažeidė galiojančią teisę, nes šiuo paveldėjimo teisės atveju turėjo būti taikoma islamo teisė (ten pat, par. 122). Konstatuota, kad testatoriaus valia turi būti paskelbta negaliojančia. Tad byla buvo grąžinta į apeliacinės instancijos

teismą. Apeliacinis teismas byloje neprieštaravo Aukščiausiojo teismo argumentams bei išvados ir patvirtino sprendimu tai, ką buvo išdėstęs ankstesniu sprendimu Aukščiausiasis teismas. Paveldėjusi visą turtą žmona dar kartą su skundu kreipėsi į Aukščiausiajį teismą, tačiau verdiktas buvo identiškas, tai yra ne jos naudai. Praėjusi visas nacionalinės teisės instancijas ir gavusi, jos manymu, neteisingą sprendimą, C. Molla Sali kreipėsi į EŽTT teigdama, kad jos atveju buvo pažeista Europos Žmogaus Teisių ir Pagrindinių Laisvių Konvencija (toliau – Konvencija).

C. Molla Sali apskundė Graikiją Strasbūro teismui teigdama, jog Graikijos Aukščiausiasis teismas, pareiškdamas, kad jos vyro išreikštai valiai turėjo būti taikoma islamo teisė, o ne Graikijos civilinė teisė, atėmė iš jos tris ketvirtadalius vyro jai palikto turto ir tokiu būdu pažeidė Konvencijos 6 str. 1 d. atskirai ir kartu su Konvencijos 14 str., kuriame teigiama, kad „naudojimasis Konvencijoje nustatytomis teisėmis ir laisvėmis yra užtikrinamas nepriklausomai nuo asmens lyties, rasės, odos spalvos, kalbos, religijos, politinių ar kitokių pažiūrų, tautinės ar socialinės kilmės, priklausymo tautinei mažumai, nuosavybės, gimimo ar kitais pagrindais“, taip pat Konvencijos pirmojo protokolo 1 str., pagal kurį „kiekvienas fizinis ar juridinis asmuo turi teisę netrukdomas naudotis savo nuosavybe; iš niekieno negali būti atimta jo nuosavybė, išskyrus tuos atvejus, kai tai yra būtina visuomenės interesams ir tikrai įstatymo nustatytomis sąlygomis bei vadovaujantis bendraisiais tarptautinės teisės principais, tačiau ankstesnės nuostatos jokių būdu neribo-

ja valstybės teisės taikyti tokius įstatymus, kokie, jos manymu, jai reikalingi, kad galėtų kontroliuoti nuosavybės naudojimą atsižvelgdama į bendrąjį interesą arba kad garantuotų mokesčių, kitų rinkliavų ar baudų mokėjimą“. Remdamasi Konvencijos 6 str. 1 d., pareiškėja skundėsi, kad nepaisant to, jog jos vyras išreiškė valią palikti visą turtą jai remdamasis Graikijos civilinio kodekso nuostatomis, Graikijos Aukščiausiasis teismas byloje atsakė taikyti nacionalinę teisę, taikytiną visiems be išimties Graikijos piliečiams, ir „išsprendė“ ginčą *Šaryjos* teisės pagrindu. Pareiškėja taip pat teigė, kad jos atžvilgiu Graikijos Aukščiausiasis teismas taikė skirtingą vertinimą palyginti su kitais Graikijos piliečiais ir tas vertinimas buvo paremtas religijos pagrindu, todėl buvo pažeistas Konvencijos 6 str. 1 d. kartu su 14 str. Galiausiai pareiškėjos kreipimosi pagrindas buvo ir Konvencijos pirmojo protokolo 1 str., kuris susijęs su nuosavybės teisėmis. EŽTT nusprendė vertinti bylą tik Konvencijos 14 str. kontekste, taikant šį straipsnį kartu su Konvencijos pirmojo protokolo 1 straipsniu. Tai reiškia, kad galimas Konvencijos 6 str. 1 d. pažeidimas šioje byloje nebuvo nagrinėjamas. Taigi EŽTT dėmesys buvo sutelktas į islamo teisės taikymo prieš palikėjo valią faktą, kas galimai lėmė palikėjo išreikštos testamentą forma valios negaliojimą ir pareiškėjos nuosavybės teisių suvaržymą. Teismas ėmėsi trijų žingsnių: vertino Konvencijos 14 straipsnio (diskriminacijos draudimas) kartu su Konvencijos pirmojo protokolo 1 straipsniu taikymo klausimą, taip pat, ar pareiškėja, būdama turto, kurį Civilinio kodekso pagrindu paliko islamo tikėjimo testatorius, gavė-

ja, atsidūrė analogiškoje arba santykinai panašioje situacijoje į tą, kurioje atsidurtų testamentu, remiantis Civiliniu kodeksu, palikto turto gavėja, jei testatorius būtų ne musulmonų tikėjimo žmogus. Galiausiai ar šios bylos atveju pareiškėja buvo vertinama skirtingai. Jei šie klausimai būtų atsakyti teigiamai, EŽTT imtųsi vertinti ir tai, ar buvo objektyvių ir pagrįstų priežasčių tokiam skirtingam vertinimui (EŽTT sprendimas *Molla Sali prieš Graikiją*, paragrafas 122).

Pirmiausia EŽTT padarė išvadą, kad ginčijami nuosavybės santykiai atitiko Konvencijos nuosavybės pagal pirmojo protokolo 1 str. sampratą, taigi nuosavybės teisės šiuo atveju pareiškėjai buvo garantuojamos ir ginamos Konvencijos. Toliau EŽTT pažymėjo, kad dėl priimto Graikijos Aukščiausiojo teismo sprendimo C. Molla Sali atsidūrė skirtingoje padėtyje palyginti su ištekėjusia moterimi graike, paveldėjusia testamentą forma turto iš ne musulmonų tikėjimo sutuoktinio. Religija šiuo atveju buvo tas pagrindas, dėl kurio pareiškėja buvo vertinama skirtingai. Kaip sakytą, skirtingas vertinimas gali egzistuoti, jei yra tam objektyvus ir tvirtas pagrindas. Pasak EŽTT, diferencijuotas vertinimas gali būti pateisinamas, kai jis sukurtas siekiant legitimumo tikslo arba kai yra pagrįstas proporcingumo santykis tarp priemonių ir tomis priemonėmis siektino tikslo. Graikijos vyriausybė byloje teigė, kad Aukščiausiasis teismas savo sprendimu gynė viešąjį interesą, kurio dalimi laikytina Trakijos musulmonų mažumos apsauga. Tačiau EŽTT suabejojo, ar tokios teisinės priemonės susiaurinant pareiškėjos nuosavybės teises buvo tinkamos paminėtam tikslui pasiekti (ten pat, par. 143).

Nagrinėjamos bylos kontekste atkreiptinas dėmesys, kad EŽTT, daugiausiai pažodinio teisės aiškinimo metodo pagalba, išaiškino, jog tarptautinių sutarčių (Sevro ar Luizianos) tekstas nenustato nei pareigos taikyti religinę teisę, nei eksplicitiškai nustato, jog muftijaus jurisdikcija paveldėjimo klausimais yra privaloma ir išimtinė (ten pat, par. 151). Anot EŽTT, pareiškėjos skirtingas vertinimas, kurį Graikijos vyriausybė grindė tarptautiniais įsipareigojimais ir įsipareigojimu jų laikytis, nėra ir negali būti pateisinamas. Kitaip sakant, Graikijos taikytos priemonės, apribojusios Trakijos musulmonės teises, nebuvo proporcingos siektam tikslui – apsaugoti Graikijos mažumos teises. Tiesa, reikia pasakyti, kad Graikijos nacionalinis teisinis reguliavimas nenumatė ir jokio draudimo musulmonams pasirinkti tarp religinės ir civilinės jurisdikcijos. Musulmonų bendruomenės nariai, ką rodo ir praktika, sudaro civilines santuokas, testamentu per notarą palieka turtą ir pan. Tiesa, kas nebuvo įmanoma, tai peršokti jurisdikcijas pradėjus tam tikrus teisinius žingsnius žengti vienoje iš jų. Tarkime, sudarius religinę santuoką, spręsti vėlesnius klausimus civilinės teisės pagrindu.

Šioje vietoje būtina pakomentuoti gramatinio arba pažodinio teisės aiškinimo metodo naudojimo reikšmę. Aktualių bylai tarptautinių sutarčių pažodinis interpretavimo metodas, kiek tai liečia jose užfiksuotas nuostatas dėl islamo teisės taikymo ir muftijaus jurisdikcijos Graikijos Trakijos regione, verčia klausti, ar EŽTT šitokiu metodu galėjo visapusiškai atskleisti tokio teisinio reguliavimo tikslą ir esmę. EŽTT sprendime nėra

aiškinama socialinio ir teisinio konteksto reikšmė susiklosčiusiai teisėkūrai ir jos rezultatui. Neįžvelgiant bendro socialinio ir teisinio konteksto, kuriame buvo priimtos minėtos tarptautinės sutartys, ir tiesiog lakoniškai konstatuojant, kad tekste nėra aptariamas muftijaus statusas ar islamo teisės taikymo paveldėjimo bylose galimybė, buvo pernelyg susiaurintas ir teksto išaiškinimas Kaip minėta, EŽTT pripažino Sevro ir Luizianos sutarties funkciją garantuoti mažumos teisių apsaugą, tačiau susikoncentruodamas į sutarčių pažodinį tekstą, EŽTT pareiškė, kad nei religinės teisės specialus statusas ir funkcijos, nei religinės jurisdikcijos būtinybė sutartyse nebuvo numatyta. Tai neva savaime reiškia, kad toks teisinis reguliavimas neturėjo išplaukti iš sutarčių turinio ir konteksto. Vis dėlto Atėnų, Sevro ir Luizianos sutarys yra pagrindas, leidęs priimti ar net atkurti regione šimtmečius egzistavusį „millet“ stiliaus teisinį pliuralizmą. Osmanų laikotarpio administravimo („millet“) būdas buvo žinomas dėl laisvės, kurią jis suteikė religinėms mažumoms, atverdamas joms galimybę spręsti savo šeimos ir paveldėjimo santykius remiantis papročiais bei aiškintis savo santykius specialiuose religiniuose susirinkimuose, kurie turėjo savo struktūrą. Pats tarptautinės sutarties pasirašymo kontekstas, kuriame siekta apsaugoti musulmonų mažumos išskirtinumą, įtvirtinant tam tikras jų teises ir pareigas, galėjo byloje būti atskleistas ir remiantis teleologiniu teisės aiškinimo metodu. Tokiu būdu interpretuojant tarptautines sutartis, galima būtų sakyti, kad pasirinktas islamo teisės taikymo galimybės ir religinės

muftijaus jurisdikcijos klausimo įtvirtinimas tarptautinių sutarčių tekstuose buvo pakankamas.

Vertindamas Graikijos teismų skirtingą praktiką dėl islamo teisės taikymo ir pozicijas dėl religinės teisės atitikimo lygiateisiškumo principui bei žmogaus teisių standartams, EŽTT pažymėjo, kad toks Graikijos nacionalinių teismų sukurtas teisinis neaiškumas prieštarauja teisės viršenybės principui. Pats teisinis neaiškumas, akivaizdu, buvo sukurtas iš dalies dėl gana skurdaus teisinio reguliavimo, kuris, kaip jau žinome, praeitais metais Graikijos buvo iš esmės pakoreguotas, ir labiausiai dėl kontroversiškų nacionalinės ir tarptautinės teisės interpretavimo kryptių, kurių ėmėsi Graikijos kasacinis teismas. Be to, padėtis, į kurią pateko Graikijos Trakijos regiono musulmonai, pagal EŽTT, jau kuris laikas buvo nušviečiama tarptautinių organizacijų ataskaitose. Į tai Graikija jau buvo galėjusi sureaguoti. EŽTT taip pat pabrėžė, kad religijos laisvės principas nereikalauja sukurti specialaus teisinio reguliavimo, siekiant suteikti religinei bendruomenei specialų statusą, apimančią tam tikras papildomas garantijas ir teises. Jei toks specialus teisinis statusas yra priskirtas tam tikrai mažumos bendruomenei, valstybė privalo nustatyti tam tikrus kriterijus, kad tokio specialaus teisinio režimo nuostatos nesukurtų sąlygų mažumos grupei atsidurti diskriminacinėje padėtyje palyginti su kitais valstybės gyventojais (ten pat, par. 155). Mažumos apsaugos pretekstu negalima reikalauti iš žmogaus būti tam tikro specialaus teisinio režimo subjektu be jos/jo sutikimo. Tokį statusą įtvirtinusi valstybė privalo pasirūpinti, kad mažumos

bendruomenė neatsidurtų padėtyje, kuri iš esmės skirtųsi nuo tos, kurioje yra visi kiti valstybės piliečiai. Nesuteikiant galimybės religinės bendruomenės nariams pasinaudoti tam tikromis nacionalinės teisės nuostatomis, kaip tai patvirtino savo sprendime Graikijos Aukščiausiasis teismas teigdamas, kad testamentas privalėjo būti sudarytas remiantis tik islamo teisės normomis per muftijų, bet ne remiantis Graikijos civilinio kodekso nuostatomis kreipiantis į notarą, reiškia ne tik diskriminacinį vertinimą, bet ir fundamentalaus tarptautinėje teisėje apsisprendimo laisvės principo pažeidimą (ten pat, par. 157).

Pats EŽTT sprendimas ir dėstoma argumentacija pasižymi lakoniškumu. Nors byla liečia teisinio pliuralizmo klausimą ir islamo teisės vietą Europos teisės kontekste, kas po sprendimo byloje „Gerovės partija prieš Turkiją“ atrodė esąs vienas iš tų kontroversiškų klausimų, kuris reikalauja didesnio dėmesio, šioje byloje EŽTT apsiriboja keliais sakiniais konstatuodamas, kad islamo teisės taikymo klausimu yra pasisakiusi ne viena tarptautinė organizacija. Išsireiškimų, kuriais būtų pasisakoma dėl islamo teisės suderinamumo su Vakarų teisės vertybėmis, šioje byloje nėra. Galiausiai pačioje Strasbūro teismo verdikto pabaigoje buvo vienbalsiai prieita prie išvados, kad Graikija pažeidė Konvencijos pirmojo protokolo 1 straipsnį, nepagrįstai susiaurindama pareiškėjos nuosavybės teises į paveldėtą turtą. Be to, pripažinta, kad kartu pažeistas ir Konvencijos 14 str., nes pareiškėja dėl Graikijos kasacinio teismo sprendimo atsidūrė diskriminacinėje padėtyje palyginti su kitais Graikijos piliečiais (ten pat, par. 161–162).

IŠVADOS

Graikijos nacionalinės teisės atvejis rodo, kad „nevakarietiška“ islamo teisė tam tikru mastu yra Vakarų teisės tradicijos sudedamoji dalis. Graikijos atveju tai lėmė susiklosčiusi graikų-osmanų santykių istorija bei daug tarptautinių sutarčių, kuriomis buvo įtvirtinta Graikijos pareiga musulmonų religinei mažumai suteikti galimybę savo šeimos, paveldėjimo ir kitus santykius spręsti remiantis islamo papročiais ir tradicijomis.

Graikijos Aukščiausiojo teismo sprendimas C. Molla Sali byloje atspindėjo kontroversišką nacionalinių teismų praktiką, kuri išryškėjo svarstant Graikijos Trakijos regiono musulmonams taikytinos teisės klausimą paveldėjimo santykiuose. Toks teisinis neaiškumas, kurį ilgą laiką demonstravo Graikijos teismų praktika, aiškiai prieštarauja teisės viršenybės principui.

Paskutinės Graikijos nacionalinės teisės

pataisos, kuriomis eksplicitiškai nustatyta galimybė Trakijos regiono musulmonams patiems apsispręsti dėl taikytinos teisės paveldėjimo ir kitais privatinės teisės klausimais, vertintinos kaip pozityvi reakcija į susiklosčiusią nevienareikšmę nacionalinių teismų praktiką ir į Strasbūro teisme vykusį procesą byloje *Molla Sali prieš Graikiją*.

Europos Žmogaus Teisių Teismas byloje *Molla Sali prieš Graikiją* pasižymi lakoniškumu, vengia vertinamųjų posakių kalbėdamas apie islamo teisę ir jos suderinamumą su Vakarų teise. EŽTT, konstatuodamas Konvencijos pirmojo protokolo 1 str. kartu ir Konvencijos 14 str. pažeidimą, priėmė iš esmės teisingą sprendimą. Kita vertus, pati sprendimo argumentacija parodė, kad vien tik gramatinio teisės aiškinimo metodo taikymu galima pernešyti siaurai atskleisti susiklosčiusio valstybėje teisinio reguliavimo prigimtį ir esmę.

Literatūra

1. Berman Harold J. 1999. *Teisė ir Revoliucija: Vakarų Teisės Tradicijos Formavimasis*. Iš anglų k. vertė Arvydas Šliogeris. Vilnius: Pradai.
2. Tsitselikis Konstantinos. 2012. *Old and New Islam in Greece: from historical minorities to immigrant newcomers*. Leiden: Martinus Nijhoff Publishers.

Nuorodos

- ¹ Europos Žmogaus Teisių ir Pagrindinių Laisvių Konvencija. 1950. *Valstybės žinios*, 1995 05 16, Nr. 40–987.
- ² Europos Žmogaus Teisių Teismo Didžiosios kolegijos sprendimas byloje *Molla Sali prieš Graikiją*, 20452/14, 2018.
- ³ Europos Žmogaus Teisių Teismo Didžiosios kolegijos sprendimas byloje *Gerovės partija ir kiti prieš Turkiją*, 41340/98, 41342/98, 41343/98, 2003.